

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ, ДИСКУРСОЛОГІЇ, КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Любомира Гнатюк

ORCID: orcid.org/0000-0003-4330-3725

Юлія Дерев'янка

ORCID: orcid.org/0000-0002-0849-1858

DOI 10.31558/1815-3070.2021.42.5

УДК 316.77.811.161.2

КОГНІТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ Й ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИЯВИ ВВІЧЛИВОСТІ У ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ РАКУРСІ (на фактичному матеріалі англійської і української мов)

Розглянуто категорію увічливості в теорії та практиці міжкультурної комунікації. Схарактеризовано когнітивно-концептуальні аспекти й функційно-прагматичні вияви категорії ввічливості в різноструктурних мовах, досліджено комунікативні стратегії позитивної і негативної ввічливості для позначення етнокультурної своєрідності досліджуваного мовленнєвого феномена на фактичному матеріалі різних лінгвопросторів (англійськомовних й українськомовного). Запропоновано практичні рекомендації щодо ефективної міжперсональної взаємодії в англійськомовному та українськомовному просторах, оскільки вивчення категорії ввічливості у міжкультурному аспекті має важливе значення для систематизації і пояснення відмінностей у комунікативній поведінці представників різних культур, зокрема для підвищення ефективності міжкультурної взаємодії.

Ключові слова: позитивна і негативна ввічливість, принцип Поліанни, міжкультурна комунікація, лінгвокультурні, когнітивно-концептуальні аспекти, функційно-прагматичні вияви.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Вивчення категорії увічливості у міжкультурному ракурсі має важливе значення для систематизації і пояснення подібностей і відмінностей у комунікативній поведінці представників різних культур, для підвищення ефективності міжкультурної взаємодії. Сучасні вчені розглядають категорію ввічливості у межах загальної комунікативної стратегії й тактик у конкретній мові. Серед загальноприйнятих концепцій слід виокремити передовсім такі: ввічливість як комунікативні правила (максими); ввічливість як «збереження обличчя» (іміджу); ввічливість як договір про ведення діалогу.

Загальні положення теорії ввічливості представлені в розвідках П. Браун і С. Левінсона у ракурсі теорії «збереження / втрата обличчя». Основним поняттям цієї теорії є поняття «особа» («обличчя», «імідж») (public self-image face), й комунікативні дії уможливають зберегти «обличчя» мовця («особу», «імідж») або уникнути втрати. Погляд на ввічливість у ракурсі комунікативних правил ефективного спілкування пов'язаний з вченнями П. Грайса, Р. Лакофф, Дж. Ліча. Тракткування увічливості як соціального феномена обумовлює правильний вибір етикетних формул у конкретній комунікативній ситуації.

Сучасні дослідники ввічливості аналізують функційно-прагматичні аспекти настановного ситуативно-мовленнєвого взаємовпливу в загальнотипологічному

та зіставному вимірах, розглядаючи низку фундаментальних теоретичних проблем теорії мовної комунікації. Однак, науковці не приділяють достатньої уваги виявам етноспецифіки комунікативної поведінки в кожному конкретному випадку. Поза увагою залишився, зокрема, розгляд когнітивно-концептуальних аспектів і функційно-прагматичних виявів увічливості в умовах інтерперсональної взаємодії у різносистемних мовах, таких як англійська та українська, у встановленні спільних та відмінних ознак етноспецифіки функційних виявів комунікативної поведінки в слов'янських та германських мовах для підняття ефективності міжособистісної взаємодії, а також для вияву ідіоетнічних особливостей застосування комунікативних правил. Оскільки вияви ввічливої комунікативної поведінки в різносистемних лінгвокультурах не були предметом окремої уваги вчених, **актуальним** постає вивчення етноспецифіки застосування комунікативних правил ввічливого спілкування, оскільки «...багато актуальних питань у межах традиційних підходів залишалося поза увагою. Наприкінці ХХ століття з розвитком когнітивної лінгвістики традиційний погляд почав змінюватися, адже дослідники звернулися до вивчення та розуміння національного духу певної етнічної групи у представленні культурного менталітету, оскільки вона вербалізує національний дух нації, що уможливорює виявлення особливостей ментального світу певної етнічної групи, її культури та дає змогу дізнатися про різні етапи її культурного розвитку» (Hnatiuk 2017: 19). Виникає потреба поглибленого вивчення міжперсональної взаємодії в лінгвокультурному ракурсі. Цим і відзначається **актуальність** запропонованого дослідження.

Метою дослідження є розгляд категорії увічливості в теорії та практиці міжкультурної комунікації; виявлення моделі ввічливої мовленнєвої поведінки щодо параметрів широкого -функційно-прагматичного контексту; визначення набору мовних засобів, що виражають стратегії ввічливої поведінки на матеріалі художніх творів англійської та української літератури.

Відповідно до поставленої мети сформульовані **завдання дослідження**:

виявити когнітивно-концептуальні особливості ввічливої мовленнєвої поведінки в широкому функційно-прагматичному контексті в українськомовному середовищі та англійських лінгвопросторах;

визначити особливості застосування комунікативних стратегій ввічливості, зокрема позитивної і негативної увічливості, у різноструктурних мовах.

Об'єктом є спілкування в міжособистісній взаємодії у міжкультурній комунікації.

Предметом –дослідження комунікативних стратегій позитивної та негативної ввічливості.

Матеріалом дослідження є художні твори англійської та української літератури.

У розвідці використаний **метод** суцільної вибірки, елементи порівняльного аналізу, принцип системного та цілісного підходу до вивчення даного явища.

Методика дослідження комунікативних ситуацій передбачає поліаспектне вивчення увічливості з урахуванням прагматичного, когнітивного, лінгвокультурного та зіставного аспектів.

Теоретичне значення здійсненого аналізу полягає в опрацюванні теорії інтерперсональної комунікації, вияві основних / неосновних моделей інтеракції з опертям на теорію одно- і різноструктурних мов, збагаченні теорії сучасної прагмалінгвістики новими технологіями інтерпретації комунікативних явищ.

Практичне застосування визначається як можливістю застосування його результатів у низці курсів вищих навчальних закладів із проблем комунікативної лінгвістики, так і перспективою застосування його результатів у перекладацькій практиці та в університетських курсах із проблем міжкультурної комунікації, що не тільки уможливить реалізацію нових спецкурсів, а й, передовсім, сприятиме взаємопроникненню культур різних народів і держав у межах сучасної цивілізації, активізуватиме міжперсональний міжкультурний діалог на різних його щаблях. Вивчення ввічливої поведінки в різних лінгвокультурних просторах не як помилок чи комунікативних промахів, а як маркерів меж норми, що визначають ефективність міжособистісної інтеракції в умовах міжкультурного спілкування окреслює **новизну** наукової розвідки.

Простежуючи значення цілої низки слів на позначення ввічливості як однієї з найважливіших людських якостей: ввічливий, вихований, тактовний, привітний, галантний, делікатний, куртуазний, гречний, люб'язний, шляхетний, шанобливий, уважний, чемний, поштивий та ін., найбільш суттєвим є ввічливий – який дотримується правил пристойності, виявляє уважність (Гнатюк 2007). Ввічливість – система комунікативних стратегій і тактик для успішної комунікативної взаємодії, сукупність сталих формул, вибір яких є прагматично й культурно зумовленим.

Когнітивний аспект увічливості зосереджує увагу на особливостях ментальності інтерлокуторів з різних лінгвопросторів й актуалізації когнітивних структур у соціально прийнятному вербальному вираженні, оскільки учасники спілкування засвоюють відповідні «ситуаційні когнітивні моделі», спираючись на які, успішно реалізують та інтерпретують мовленнєві акти, як-от: *“Ow. My feet are killing me”, she remarked. “Make yourself at home”, he said. “Take your shoes off. Put your feet up. Go on, make yourself comfortable”* (Krohn A. The Mind's Eye). Уживання мовленнєвого кліше *make yourself at home* у наведеному контексті засвідчує намір адресанта – допомогти гостю почувати себе комфортно та зручно. Проте ця формула може втратити початкове етикетне значення, якщо мета комуніканта полягає у висловленні незадоволення, негативної зауваги, сарказму: *«She saw that Dermot had made himself at home and was slumped on the black leather sofa, eating peanuts and watching “Question Time”. Storm glanced at him. “Make yourself at home, why don't you?” she said sarcastically. “Hope you don't mind,” he said»* (Price K. Make my wish come true).

Правильна інтерпретація висловлюваного завжди є перевагою адресата. Якщо значенням формули англ. *Get well soon!* є «побажання здоров'я», то інтерпретатор розуміє її ще й як побажання здоров'я, і як прихильність співрозмовника, вбачаючи смисл формули «в турботі до себе»: *“She waved as she turned to leave. “Get well soon,” she said and left the room. “Thank you for caring,” Ben called out, feeling stronger than he had in weeks”* (Corpus of Contemporary American English).

Лінгвокультурний підхід щодо дослідження увічливості передбачає вивчення етно- й соціокультурної специфіки, правил увічливості, підкреслюються культурно-специфічні відмінності ввічливого спілкування.

Американська лінгвокультура демонструє більш легкий та невимушений стиль комунікації, порівняно з більш регламентованою британською.

Споконвічний пуританський стиль виховання спричинив стриманість у британців, схильність до всього природного на протигагу штучному й показному. З пуританізмом пов'язані концепти *стриманість* – витримка, невиявлення почуттів публічно; *чесна гра* – незаплямована репутація, чесна поведінка, дотримання усталених правил. В основі цього концепту *gentleman's agreement* / *джентельменська угода* – взаємини, основані на довірі. Монархічний спосіб життя призвів до вишуканої нормативної поведінки, манер, джентельменства, увічливості, гідної королів, що відображається, зокрема, у концепті *джентельмен* (людина, яка поводиться цивілізовано й культурно).

У монархічному британському просторі фатика зумовлена встановленими одвічною традицією церемоніальними моделями в манерах, що підтверджують дистанції між інтерлокуторами. Представники американської культури визначають світську бесіду як щось беззмістовне (*"At the end of the day, it's just a small game that both parties know they're playing not because they enjoy it, but because they feel that it's polite, so they play it for the sake of playing"* (Why do people dislike small talk? *Quora forum*)). При цьому обов'язковість світської бесіди вбачається як вияв увічливості, дотримання дистанції, вияв поваги й демонстрація позитивних рис мовця: *"If we know each other for a prolonged period of time and we engage in small talk every time we cross paths, with no further conversation, I can probably deduce that you're either a) very polite, b) don't really want to know me or the converse, don't open up to people <...> small talk can show as well: noticing how well one speaks, how fluid their tone is, how charismatic they are in terms of ability to give small talk the appearance of something bigger"* (Why do people dislike small talk? *Quora forum*).

В австралійській культурі світська бесіда створює можливість нових знайомств і сприяє досягненню невимушеної атмосфери спілкування (*"People don't understand the importance of small talk in the smooth operation of getting to know new acquaintances"*), а також подоланню незручності й ніяковості (*"or to overcome awkwardness"* (Why do people dislike small talk? *Quora forum*)), репертуару засобів втілення інформації відповідних форм, усвідомлення комунікативного ефекту.

Носії британської, американської лінгвокультур володіють комунікативним суверенітетом, згідно з яким, з одного боку, превалює концепт *приватність* (*privacy*) щодо особистісних тем у комунікативному жанрі граничної міжособистісної сфери, наприклад, у розмовах з незнайомими або малознайомими співкомунікантами, з іншого – вторгнення в особистісну сферу співрозмовника відбувається опосередковано, згідно з чіткими етикетними правилами стратегій негативної ввічливості, навіть тоді, коли це розмова двох близьких осіб, що засвідчує відповідний фактичний матеріал.

Роланд – науковець-філолог, із захопленням розповідає своїй дружині Вел про одне з відкриттів. Однак Вел не цікавиться дослідженням чоловіка, даючи

зрозуміти, що наукові пошуки Роланда її дратують. Суперечка подружжя, однак, відбувається в досить нейтральній тональності, без заглиблення у предмет розмови. Прийнятні в цьому лінгвокультурному просторі етикетні норми не дозволяють входити надто далеко в приватний дискурс.

«Roland: *I'm sorry, Val, I'm sorry to bore you. It doesn't look exciting.*

Val: *That depends. We all have our little pleasures of different kinds, I suppose.*

Roland: *I can write it. An article. A solid discovery.*

Val: *There is not any job. Look! You have this thing about this dead man. Who had a thing about it? That's OK but not everyone is very bothered about all that... Randolph Henry Ash wrote long ago. Forgive me if I don't care what he wrote»* (A. S. Byatt. *Possession*).

Пор. також:

Beatrice: *Can I speak to you for a moment, ma'am?* (Чи можу з Вами порозмовляти хвилинку?)

Madam Tuppence: *I'm in rather a hurry, because I have to go out to a coffee morning. But, if you can tell quickly* (Я децю кваплюся в гості на чашку кави. Але, якщо ви швидко скажете, в чому справа) (Agatha Christie. *Postern of Fate*).

Реакція-відповідь з боку адресата показує, що останній, тільки дотримуючись максими такту, не відмовляє адресантові, і про це свідчить не тільки висловлення *якщо ви швидко скажете, в чому справа*, але й мотивація *я децю кваплюся в гості на чашку кави*.

В англійськомовних соціумах домінує негативна ввічливість, яка підтримує незалежність учасників спілкування, тому поширені фатичні висловлення (розмови ні про що) для підтримання контакту, однак входження надто далеко в особистісну сферу інтерлокутора не є прийнятним, навіть у реляціях близьких собі людей. Як засвідчує фактичний матеріал, негативна ввічливість в англійськомовних соціумах виявляється в стриманості, більшій офіційності, зокрема в інтимно-особистісних реляціях, ніж це прийнято в слов'янських лінгвопросторах.

Інші приклади негативної ввічливості. У ситуації прохання британці дотримуються дистанції, уникають імперативності, формулюють прохання у вигляді питання, орієнтованого не на партнера, а на мовця (англ. *Could I have your book for a couple days, please?*), або ставлять непрямі питання (англ. *I am wondering if you could possibly give me your book*). Аналіз особливостей опосередкованих форм мовленнєвої взаємодії уможливорює констатувати, що непрямі ілокуції іноді є комунікативно ефективнішими, ніж прямі. Імплицитні прохання у формі питань, категорія модальності, умовні речення, негативні пропозиції, що сприяють реалізації стратегії натяку, трапляються в сучасній комунікативній практиці частіше, ніж прямі форми мовленнєвої взаємодії. Все це засвідчує тенденцію переважання комунікативної стратегії натяку, що виявляється у відчутному зростанні звернень співкомунікантів до непрямих ілокуцій. встановлено, що невизначеність, двоїстість сприйняття найбільшою мірою притаманні іронії і що іронічні висловлювання в межах непрямих ілокуцій сприяють реалізації підтексту прихованої насмішки, а це, в свою чергу, слугує певною мірою принципу ввічливості (Гнатюк 2017). У ситуаціях, коли адресанту необхідно отримати певну інформацію

та разом із цим виявити певне ставлення до адресата, вербальні етикетні знаки вживаються у формі питальних речень: *"I heard him ask the infrequent passerby, 'What time is it? Could you tell me the time, please?' Someone in the street answered, 'It's twenty past eleven'"* (Kristof A. The proof). Значенням етикетного кліше *could you tell me* (питальне речення) є ввічливе прохання, що демонструє повагу до співрозмовника. Те, що англійськомовна культура спілкування орієнтована на імплікацію спонування до дії, засвідчує перевагу опосередкованій ілюкції задля збереження дистанції між співрозмовниками як комунікативної стратегії реалізації принципу ввічливості. У наведеному прикладі дистанція природно спостерігається, адже комуніканти – незнайомі перехожі. Проте та ж питальна форма буде зберігатися між співрозмовниками й у випадку їх близького знайомства: *"Mum and Granny stood outside, asking her 'What are you doing?' ... Shannon opened the door and said, 'Could you wait in there for me, please?' ... Mum looked at her puzzled... 'You'll soon find out Mum! Could you please help me take it down...?'"* (McNeil E. Grandad shine stars).

Вияв негативної увічливості ілюструє така ситуація: *"Good morning, sir." "Good morning, sir?" Aren't you the lady I had supper with on Saturday night?" "Yes, but it's gallery rule," Sam whispered. "Mr. Agnew doesn't approve of the staff being familiar with the customers." "Good morning, Miss Sullivan. I've come to collect my pictures", said Sebastian, trying to sound like a customer"* (Archer J. Be Careful What You Wish For.). За результатами аналізу умов і учасників комунікації з'ясовано, що до ситуації вітання залучаються представники британської культури. Учасники комунікації – чоловік (*sir*) та жінка молодого віку (*lady*), знайомі між собою (*had supper with*). Зустріч відбувається вранці (*morning*), в художній галереї (*gallery rule; collect my pictures*). Незважаючи на те, що комуніканти добре знайомі, адресант дотримується традиційних етикетних правил поведінки, що були б прийнятні між комунікантами в контексті ділового спілкування (*with the customers*), а також встановлення контакту з адресатом для подальшого професійного спілкування. Керуючись уявленнями свого індивідуального когнітивного простору про правила для працівників галереї та зважаючи на комунікативні умови (час, місце, учасники), адресант обирає вербальну етикетну формулу вітання (*Good morning*) і формальне звертання-регулятив (*sir*), яке надає формулі вітання офіційності. Уживання цієї формули викликає відповідну реакцію адресата – здивування офіційністю форми звертання, адже згідно з уявленням його індивідуального когнітивного простору, добре знайомі люди можуть дозволити вживання менш офіційної формули навіть у формальній етикетній ситуації. Проте дізнавшись про правила закладу, клієнт обирає таку ж структуру й засоби офіційного спілкування (*Good morning, Miss Sullivan*). Знання правил офіційного та повсякденного спілкування співвідносяться з загальною когнітивною базою суб'єктів комунікації, що забезпечує успішність реалізації висловлень увічливості у кожному конкретному випадку.

Отже, реалізація ситуації починається з усвідомлення основної мети адресанта виконати традиційні, за його уявленнями, етикетні дії, які сприятимуть розумінню, встановленню доброзичливої атмосфери для подальшого спілкуван-

ня та створенню позитивного образу адресанта. Адресат також усвідомлює комунікативні умови, за яких відбувається етикетна ситуація (місце, час, очікування контакту), що дозволяє перейти до наступного кроку – вибору етикетного знака. Етикетний знак може мати вербальну чи / та невербальну форму (певні дії, предмети-символи). Ситуація вимагає розуміння адресатом впливу його комунікативної дії на партнера з комунікації. Позитивний вплив забезпечує відповідь комуніканта на поведінковому та / чи емоційному рівні. Отже, за результатами фреймового аналізу ментальна репрезентація ситуації повсякденного спілкування охоплює такі складники: суб'єкти взаємодії (адресант, адресат), мета взаємодії, комунікативні умови (місце й час інтеракції, статусні та інші характеристики мовців), вибір з існуючого репертуару засобів втілення інформації відповідних форм, усвідомлення комунікативного ефекту.

Прикладом вияву позитивної ввічливості слугує ситуація «Прийом гостя» в українському лінгвопросторі.

В українському лінгвопросторі частування й розваги поєднуються в межах ситуації «Прийом гостя», а застілля підміняє собою інші втіхи й виявляє щедрість господаря, як-от у наступній ситуації: враження американця, який відвідав українське застілля: *“Over and over, Misha poured red wine into glasses and talked, talked, talked. <...> Refilling our glasses, Misha asked us to find his buddy and convey his hugs and greetings. I drank that he gave me and promised to locate [his friend]. It turned out that all this was preliminary to the real hospitality. We went to the house. <...> On the table were wine, cognac, and grape moonshine. We ate and drank continually, not wanting to offend our host. Before long, I was both drunk and stuffed. <...> New dishes kept and kept arriving. <...> I hoped Valerij would soon give us a sign that it was time to go”* (Stasiuk A. *On the Road to Babadag: Travels in the Other Europe.*). Повтори одиниці (*over and over; talked, talked, talked; kept and kept arriving*) та одиниці *refilling* ‘наповнювати знову й знову’ та *continually* ‘постійно, повторюючись’ передають почуття гостя стосовно такого частування – воно здавалося йому нескінченним, а отже, не звичний до такого прийому, він хотів швидше завершити цю ситуацію (*I hoped Valerij would soon give us a sign to go*). Однак гість, що є представником іншої культури, розуміє таку інтенсивність частування як частину етикету українців (*real hospitality*) і тому ситуація безконфліктно продовжується (*not wanting to offend our host*) – гість змирився з прийнятим етикетним правилом.

Для представників англійськомовних культур українська традиція частування є незручною та некомфортною: *“As a guest, you will be fed, and fed and fed. If you completely empty your plate or bowl, it will be refilled. If you leave too much on your plate, your host will say you don't like his/ her cooking and they will be offended. Either way, you can't win”* (Evans A., Di Pasquale M. *Ukraine.*). Представник британської культури також акцентує увагу на надмірності частування (*fed, and fed and fed; refilled*), а також на тому, що гість має з'їсти все, що йому дали, не маючи права відмовитися. Хоча така форма частування має позитивний зміст і з боку українців розуміється як щирість та щедрість, представники англійськомовних культур сприймають це негативно (*Either way, you can't win*), хоча і не переривають

етикетну взаємодію. Українська гостинність дивує представників інших культур: *“We immediately noticed a huge poster in the lobby written in English: “We shall welcome you with traditional Ukrainian hospitality”. As a teenager we had some Ukrainian neighbours and, believe me, they were as hospitable as one could get. <...> The Kharkovites already had experience with Americans. <...> And indeed, people were extremely hospitable”* (McGuire B. *Tales of an American Culture Vulture*).

Нав'язливість відсутня протягом частування в англійськомовних культурах. Навіть імперативне висловлювання *“Have some more salad”* (Corpus of Contemporary American English) не сприймається як пряме спонування до дії.

В українськомовному просторі домінує позитивна ввічливість, скерована на посилення позитивного іміджу (візерунку) адресанта через демонстрацію переживання адресанта справами адресата, ілюстрацією чого слугує така ситуація:

Олена: *Чого ви говорите про речі, котрих добре не розумієте? Се ж вам не личить! Будьте таким, яким ви є, і не думайте йти другим під лад.* // Фельс: *Чому ви до мене такі гострі...? Завсігди маєте щось на мені критикувати, а мене се болить.* // Олена: (відповіла м'яким, перепрошувальним голосом) *Я не хочу, щоб над вами хто глумився...* // Фельс: (цілуючи Олені руки) *Ви мій ангел-хоронитель!* (Ольга Кобилянська. Людина).

Адресант (Олена) в реалізації стратегій позитивної ввічливості дотримується максимум ввічливості: великодушності та симпатії, оскільки стратегії позитивної ввічливості пов'язані з демонстрацією єдності та солідарності мовця з тим, хто слухає. Вони проявляються в таких тактиках поведінки, як вияв уваги і турботи до співрозмовника, прагнення до взаєморозуміння і злагоди з ним, врахування його бажань і схильностей. Українській лінгвокультурі властивий обмежений комунікативний суверенітет, що зумовлює схильність до щирих розмов на особистісні теми, повідомлення особистісної інформації незнайомим людям, допустимість вторгнення у комунікативний простір іншої людини: відкрите висловлення критичних зауваг, що в українському середовищі оцінюється у межах норми як реалізація стратегій позитивної ввічливості, як-от у такій ситуації. Етикетні правила навіть у культурах низького контексту, у яких переважають експліцитні форми міжперсональної взаємодії, вимагають максимально пом'якшувати негативні зауваги щодо адресата на зразок *Не можна відмовити цим людям у здібностях, часом навіть талановитості, та все це з'їдено цинізмом, жадобою влади, престижу, становища, слави* (Павло Загребельний. Безслідний Лукас).

Інші приклади фактичного матеріалу також засвідчують цю закономірність.

Адресант прагне образити адресата: *Знаєш, хто ти? Звичайнісінька нахабна посередність! Та таких – сотні!* (Марина Соколян. Ковдра сновиди), а в іншій ситуації мовець дає співрозмовникові дружню пораду: *Не хочу критикувати твою зовнішність, Юра, але тобі довге волосся ну зовсім не пасує* (Любка Дереш. Культ). Цей приклад цікавий ще й тим, що висловлення вибачення, ужите у вступі, налаштовує адресата на сприйняття негативної оцінки, уможливлюючи здійснення прагматичної мети адресанта в більш тактовний спосіб, подібно як в такій ситуації: *Пробач мені, але ти просто дурень* (Богдан Сушинський. Білий кінь у сивій долині). В українськомовному просторі трапляються інколи ситуації,

коли комунікант промовчує й не висловлює критичних зауваг уголос, подібно як і в інших аналізованих лінгвокультурах вихований співрозмовник, дотримуючись максими такту, стримується й від добродушного кепкування, і від відкритих зауваг, оскільки стратегії ввічливості обумовлені багатьма чинниками для досягнення запланованого перлокутивного ефекту.

Ендемічність комунікативного оптимізму носія британської й американської лінгвокультур в реалізації принципу Поліанни виявляється в реакції-відповіді на фатичне висловлення *How are you?* ‘Як справи?’ – *Fine!* ‘Прекрасно!’; в українському мовленнєвому середовищі відповідь-реакція на фатичне питання: *Як справи?* звучить менш оптимістично: *Може бути; Не біда; Аби не гірше; Дякувати Богу!* Тим часом британський етикет інколи допускає відтінок песимізму (*OK, So-so, Not bad, Could be better, Could be worse, You do not want to know*), очевидно, як непряме заохочення до розмови, оскільки передбачуваними стимулами подовження бесіди є такі: *Why?, What's up?, What's wrong?, What's the matter?, What's happened? Really?* Висловлення *How are you getting on?, How are you keeping?, How's life?, How're things?, How's the family?, What's new?, Are you well?, Lovely day, isn't it?* тощо, є семантично спустошеними, тому що адресант лише виявляє знак уваги, при цьому він не зацікавлений у щирій відповіді на запитання. Позитивна відповідь (*Fine, Well, Great, I'm all right, I'm very well, I'm very well indeed*), незалежно від реального стану справ, притаманна переважно австралійській та американській культурам.

Позитивна ввічливість в українському мовленнєвому середовищі окреслює приязну атмосферу, в якій проявляється щирість, доброзичливість і співчуття. Фатичні висловлення надають природності міжперсональній взаємодії. Фатичні формули можуть стосуватися справ адресата (*Що нового? Як справи? Як живеться?*), здоров'я (*Як здоров'я? Як почуваетесь?*), сімейних справ (*Як чоловік (дружина)? Як діти?*), походження (*Звідки ви родом?*), зацікавлень чи хоббі (*Чи любите Ви поезію? Хто Ваш улюблений письменник?*).

У ракурсі міжкультурних виявів слід відзначити, що в англійськомовних соціумах комуніканти більшою мірою налаштовані на позитивне (дія принципу Поліанни), що відбито у концептах: *Keep smiling, Do not worry, Be happy, Good luck*. А також у більшій налаштованості на позитивне як у британському лінгвопросторі, так і в американському чи австралійському середовищі через зм'якшування негативних оцінок, через ефективне застосування стратегії натяку, зокрема в стратегічній іронії першого типу (Гнатюк 2017), коли перлокутивний намір відкритий для змін.

Фактичний матеріал засвідчує, що дія принципу Поліанни в слов'янських лінгвокультурах, особливо в українському лінгвопросторі, не є такою виразною як в англійськомовних соціумах. Тому й виникає потреба напрацювання практичних рекомендацій щодо застосування стратегій позитивної налаштованості, аби кожен із нас умів і мав змогу втілити принцип Поліанни в життя.

У сучасних умовах глобалізації і інтеграції різних культур важливо знати, які саме стратегії ввічливості є більш характерними для того чи того лінгвопростору. Перспективою вивчення категорії ввічливості у міжкультурному аспекті є

дальша систематизація і пояснення відмінностей у комунікативній поведінці носіїв різних культур для підвищення ефективності міжкультурної взаємодії.

Література

1. Гнатюк, Любомира. «Функционально-коммуникативная типология амбивалентности как прагматической стратегии иронии (на фактическом материале английского языка)» [В:] *Journal of Linguistics of Slovak Academy of Science (Scientific Journal for the Theory of Language)* indexed and abstracted by Scopus 68, 2017: 17–37. ISSN 0021-5597 (print) by Slovak Academic Press / ISSN 1338-4287 (online) by De Gruyter (Open Access).
[Gnatyuk, Lyubomira. «Funktsional'no-kommunikativnaya tipologiya ambivalentnosti kak pragmaticheskoy strategii ironii (na fakticheskom materiale angliyskogo yazyka)» [V:] *Journal of Linguistics of Slovak Academy of Science (Scientific Journal for the Theory of Language)* indexed and abstracted by Scopus 68, 2017: 17–37. ISSN 0021-5597 (print) by Slovak Academic Press / ISSN 1338-4287 (online) by De Gruyter (Open Access)].
2. Гнатюк, Любомира. Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти ввічливості (на матеріалі сучасної української мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 Івано-Франківськ, 2007. 18 с.
[Hnatyuk, Lyubomyra. *Prahmatychni y funktsional'no-komunikatyvni aspekty vvichlyvosti (na materialy suchasnoyi ukrayins'koyi movy)* : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 Ivano-Frankivs'k, 2007. 18 s.]
3. Гнатюк, Любомира. «Поняття етосу в міжкультурному зіставленні комунікативних явищ. Вияв етосу на матеріалі одно-і різноструктурних мов (англійської, української, польської)» [В:] *Українське мовознавство* 45/1, 2015: 87–95.
[Hnatyuk, Lyubomyra. «Ponyattya etosu v mizhkul'turnomu zistavlenni komunikatyvnykh yavlyshch. Vyyav etosu na materialy jedno-i riznostrukturnykh mov (anhliys'koyi, ukrayins'koyi, pol's'koyi)» [V:] *Ukrayins'ke movoznavstvo* 45/1, 2015: 87–95.]
4. Гнатюк, Любомира. Технології міжперсонального спілкування у міжкультурній взаємодії. Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2013. 336 с.
[Hnatyuk, Lyubomyra. *Tekhnolohiyi mizhpersonal'noho spilkuvannya u mizhkul'turniy vzayemodiyi*. Donets'k : Vyd-vo «Noulidzh», 2013. 336 s.]
5. Деревянко, Юлія М. «Мовленнєвий етикет як об'єкт поліаспектного вивчення» [В:] *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки* 1, 2016: 122–131.
[Derevyanko, Yuliya M. «Movlenniyevyy etyket yak ob'yekt poliaspekttnoho vyvchennya» [V:] *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Filolohichni nauky* 1, 2016: 122–131.]
6. Деревянко, Юлія М. Етикетні ситуації повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах: зіставний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Вінниця, 2019. 261 с.
[Derevyanko, Yuliya M. *Etyketni sytuatsiyi povsyakdennoho spilkuvannya v anhliys'komovniy ta ukrayins'komovniy kul'turakh: zistavnyy aspekt* : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.17. Vinnytsya, 2019. 261 s.]
7. Деревянко, Юлія М. «Особенности этикету как знаковой системы» [В:] *Нова філологія* 70, 2017: 51–58.
[Derevyanko, Yuliya M. «Osoblyvosti etyketu yak znakovoyi systemy» [V:] *Nova filolohiya* 70, 2017: 51–58.]
8. Деревянко, Юлія М. «Феномен этикетного простору та його організація» [В:] *Записки з романо-германської філології* 2 (41), 2018: 20–29.
[Derevyanko, Yuliya M. «Fenomen etyketnoho prostoru ta yoho orhanizatsiya» [V:] *Zapysky z romano-hermans'koyi filolohiyi* 2 (41), 2018: 20–29.]

9. Загнітко А. П., Гнатюк Л. Я. Когнітивно-концептуальні та функційно-прагматичні вияви міжперсональних дискурсів у міжкультурному просторі. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 135 с.
[Zahnitko A. P., Hnatyuk L. Ya. Kohnityvno-kontseptual'ni ta funktsiyno-prahmatychni vyavy mizhpersonal'nykh dyskursiv u mizhkul'turnomu prostori. Vinnytsya: TOV «TVORY», 2020. 135 s.]
10. Козлова Т. О., Дерев'янко Ю. М. Етикетні ситуації повсякденного спілкування в англійсько-мовній та українськомовній культурах. Запоріжжя: СТАТУС, 2020. 520 с.
[Kozlova T. O., Derevyanko Yu. M. Etyketni sytuatsiyi povsyakdennoho spilkuvannya v anhliys'komovniy ta ukrayins'komovniy kul'turakh. Zaporizhzhia: STATUS, 2020. 520 s.]
11. Brown, P. "Universals in Language usage: politeness phenomena". Goody, E. N.(ed.) *Questions and Politeness: strategies in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978: 56–289.
12. Hnatiuk, L. "The Functional and Pragmatic Peculiarities of the Anthropocentric Phraseological Units in Different Languages and Cultural Environments" [B:] *Studies about languages*, indexed and abstracted by SCOPUS. Kaunas University of Technology, edition 30, 2017: 8–28.
13. Leech, G. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983. 250 p.

Використані джерела

1. Дереш Л. Поклоніння ящірці : [роман]. Харків : Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2006. 176 с.
[Deresh L. Pokloninnya yashchirtsi : [roman]. Kharkiv : Knyzhkovyy klub "Klub simeynoho dozvillya", 2006. 176 s.]
2. Загребельний П. А. Безслідний Лукас : [роман]. Харків: Фоліо, 2003. 398 с.
[Zahrebel'nyy P. A. Bezslidnyy Lukas : [roman]. Kharkiv: Folio, 2003. 398 s.]
3. Кобилянська О. Людина. Царівна : [повісті]. К. : Котигорошко, 1994. 358 с.
[Kobilyans'ka O. Lyudyna. Tsarivna : [povisti]. K. : Kotyhoroshko, 1994. 358 s.]
4. Соколян М. Ковдра сновиди : [повість]. К. : Факт, 2005. 236 с.
[Sokolyan M. Kovdra snovydy : [povist']. K. : Fakt, 2005. 236 s.]
5. Сушинський Б. І. Білий кінь у сивій долині : [роман]. К. : Рад. письменник, 1986. 303 с.
[Cushyns'kyu B. I. Bilyy kin' u syviy dolyni : [roman] / Bohdan Ivanovych Sushyns'kyu. K. : Rad. pys'mennyk, 1986. 303 s.]
6. Archer J. *Be Careful What You Wish For*. Pan Macmillan, UK, 2014. 387 p.
7. (BNC) British National Corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/> (02.06.2019).
8. Byatt A. S. *Possession*. London : Vintage, 1991. 511 p.
9. Carofiglio G. *Temporary Perfection*. Bitter Lemon Press, 2011. 249 p.
10. (COCA) Corpus of Contemporary American English. URL: <https://www.english-corpora.org/329/> (дата звернення: 02.06.2019).
11. Christie A. *Postern of Fate*. New York : A Signet Book, 2000. 227 p.
12. Dory J. *Isle*. Friesen Press, USA, 2016. 360 p.
13. Evans A., Di Pasquale M. *Ukraine*. Bradt Travel Guides, 2013. 440 p.
14. Giffin E. *Love the One You're With: A Novel*. St. Martin's Press, USA, 2008. 372 p.
15. Keen E. *A New Path*. Outfox Digital Publishing, 2016. 203 p.
16. Kristof A. *The proof*. Methuen, 1991. 182 p.
17. Krohn A. *The Mind's Eye: a novel*. Xlibris Corporation, USA, 2008. 264 p.
18. Larks M. *Faith*. Urban Books, 2012. 304 c.
19. Lee M. *Maddie's Love-Child*. Harlequin, 2012. 145 p.
20. Lewis L. *The Writer's Treasury of Ideas*. Filament Publishing Ltd, 2012. 227 c.
21. Little B. *The town*. Penguin, 2000. 384 p.
22. McGuire B. *Tales of an American Culture Vulture*. iUniverse, 2003. 208 p.
23. McNeil E. *Grandad shine stars*. Lulu Press, Inc, 2014. 300 p.

24. Parry T. Thumbs Up Australia: Hitchhiking the Outback. Hachette UK, 2006. 256 p.
25. Pierre C. My life in America: A long, long question. AuthorHouse, 2009. 408 p.
26. Princess Felix Salm~Salm. An American Princess in the Civil War. Big Byte Books, 2016. 389 p.
27. Price K. Make my wish come true. Random House, UK, 2015. 368 p.
28. Shadows L. Coffee time. Lulu Press, Inc, 2015. 144 p.
29. Stasiuk A. On the Road to Babadag: Travels in the Other Europe. Boston : New York : Houghton Mifflin Harcourt, 2011. 272 p.
30. Why do people dislike small talk? *Quora forum*. URL: <https://www.quora.com/Why-do-people-dislike-small-talk> (access date 02.06.2019).
31. Willow O. Dark Sky. Xlibris Corporation, USA, 2011. 516 p.
32. Wright C. Bedtime Anecdotes: Tales of Wonder. Andrews UK Limited, 2014. 327 p.

COGNITIVE, CONCEPTUAL ASPECTS AND COMMUNICATIVE-PRAGMATIC MANIFESTATIONS OF POLITENESS IN ENGLISH LINGUOCULTURAL ENVIRONMENT (BRITISH, AMERICAN, AUSTRALIAN)

Lubomira Hnatiuk

Department of Theory and Practice of Translation at the Faculty of Foreign Languages, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Julia Derevianko

Department of Foreign Languages for Specific Purposes at the Faculty of Foreign Languages, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine.

Abstract

Background: The ethnospecial application of the communicative rules of polite communication is relevant to study, because the national and cultural factors of a single speech environment significantly affect not only the elements of the communicative code, but also the communication process with all its components. Manifestations of polite communicative behavior in different linguocultures require in-depth study.

Purpose: The purpose is to consider the category of politeness in the theory and practice of intercultural communication; to identify a model of polite speech behavior in broad functional-pragmatic context; to determine a set of linguistic means of expressing strategies of polite behavior in English-speaking countries.

The **main** task of the article is to identify cognitive and conceptual features of polite speech behavior in a broad communicative and pragmatic context; to determine the features of the use of politeness strategies, positive and negative politeness in particular.

Results: Comparative analysis of communicative actions carried out by representatives of different English-speaking spaces reveals similarities and differences, as well as socially positive, acceptable rules of non-conflict interaction. If participants ignore the requirements of the politeness principle, the communicative acts fail, since the communicative strategy of rudeness or indifference does not lead to success in communication. In English-speaking cultures, negative politeness dominates, the strategies of which are associated with giving freedom to the addressee, to satisfy his need for immunity, which provides for intruding into the addressee's privacy.

Discussion: This is followed by a discussion of the politeness category in the intercultural aspect, further establishment of shared and culture-specific rules of speech behaviour of different cultures representatives.

Keywords: positive and negative politeness, Polyanina Principle, intercultural communication, linguocultural, cognitive and conceptual aspects, communicative-pragmatic manifestations.

Vitae

Lubomira Hnatiuk, Doctor of Science (Sc. D.) in General Linguistics, Professor. Her areas of research interests include communicative linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, pragmatics, intercultural studies and text linguistics.

Correspondence: Poland, 37-700, Przemysl, Grunwaldzka Str., 127/42. E-mail: lhniatiuk@wp.pl

Julia Derevianko, Doctor of Philosophy (PhD) in Comparative-Historical and Typological Linguistics. Her areas of research interests include communicative linguistics, comparative linguistics, semiotics, pragmatics.

Correspondence: Ukraine, 69059, Zaporizhzhia, Paramonova Str., 3/109. E-mail: juliad88@ukr.net

Надійшла до редакції 9 вересня 2021 року
Рекомендована до друку 18 жовтня 2021 року